

Krajobraz po wojnach

Materiał składa się z sekcji:

„Społeczno-gospodarcze i polityczne następstwa wojen w XVII w.”, „Zniszczenia wojenne w Europie w XVII w.”, „Zmiany na mapie gospodarczej Europy – linia Łaby”, „Europa Zachodnia – manufaktury, handel i zmiany społeczne”, „Zmiany w infrastrukturze technicznej”, „Europa Wschodnia – wtórne poddaństwo i gospodarka rolna”, „Rzeczpospolita – zniszczenia wojenne i kryzys”, „Problemy gospodarcze Polski w XVII w. i przemiany w następnym stuleciu”, „Manufaktury w Polsce – blaski i cienie”, „Żydzi «prywatni»”, „Podsumowanie”.

Materiał zawiera:

9 ilustracji (fotografii, obrazów, rysunków), 2 filmy, 1 ćwiczenie, w tym 1 interaktywne, 8 poleceń.

Bibliografia:

-
- Źródło: *Kazanie Pierwsze. Na początku Sejmu przy Ś. Mszy Sejmowej*, [w:] *Piotr Skarga, Kazania Sejmowe*, Kraków 1939.

Spółeczno-gospodarcze i polityczne następstwa wojen w XVII w.

Kazanie księdza Piotra Skargi – obraz Jana Matejki, inspirowany opisem licznych wad ustroju Rzeczypospolitej, zawartym w utworze „Kazania Sejmowe”

Źródło: Jan Matejko, *Kazanie Skargi*, 1862, olej na płótnie, Zamek Królewski w Warszawie, domena publiczna.

“ Kazanie Pierwsze

Każdy przyjaciel zdradliwie postępuje i brat się z brata śmieje, a prawdy nie mówią. Język ich jako strzała raniąca: w uściech pokój z przyjacielem mówi, a tajemnie sieci nań zastawia. [...] Nadto namnożyło się w tym królestwie ludzi złych barzo, którzy posmakowawszy sobie *interregna*, w których mogli o królestwo targować, i pożytków swoich z oszukania miłej ojczyzny i rozerwania jej szukać jeszcze nie przestają, a gdzie mogą, bunty i zmowy czynią, na urząd Boży szemrząc i potwarzy zmyślając, i do rozruchów i nowin namawiając. Niespokojni, łakomi, niesprawiedliwi, sieją wszędzie niezgody, nic na dobre pospolite nie pomniąc, a tą łódką, w której się wszyscy wieziem, swoim bieganiem chwiejąc, do zanurzenia ją i utopienia przywodzą. [...] Tacy byli [...], którzy do obcych panów biegając, wojska ich na ojczyznę przywozili i zamieszki wielkie czynili. [...] To są dziwnie szkodliwi ludzie, którzy swoje potraciwszy na cudze patrzą, a zamieszką i zgubą ojczyzny poratowania swego szukają. [...] Zginęła w tym królestwie karność i *disciplina*, bez której żaden rząd uczynić się nie może [...]. Nikt się urzędów ani praw nie boi, na żadne się karanie nie ogląda. [...] Wszyscy się wolnością ślachecką bronią, wszyscy ten płaszc na swe zbrodnie kładą, i pocziwą a złotą wolność w nieposłuszeństwo i we wszeteczność obracają. [...] w której mocniejszy słabsze uciskają, w której Boskie i ludzkie prawa gwałcą, karać się nie dadzą ani królowi, ani urzędom. [...] Ludzie [...] próżni i pyszni, którzy mniemają, iż się wolnymi jako żrębie u osła urodzili, które o uździe i wodzy nie myśli. [...] A zwłaszcza iż poważność i moc, i władza królewskiego majestatu osłabiała, fałszywym i nieroztropnym wolności szkodliwej rozszerzaniem ściśniona i skrócona [...]. Bo teraz żaden się króla nie boi, ani jego sądów, ani jego karania. Kto chce, o nim szemrze, każdy go ćwiczy i pedagogiem jego być chce, i poważności jego uwłoczy. Co dzień władzej królewskiej ubywa, a ludzkiej śmiałości i nadętości przybywa. Jakoż głowa mocna być ma? Jakoż egzekucja praw potężna zostanie? [...] A gdy na głowie zejdzie, niedługo członki ustaną.

Polecenie 1

Przeczytaj uważnie zamieszczony fragment *Kazań Sejmowych*. Zawiera on sugestywny opis dolegliwości gnębiących państwo.

Zastanów się i odpowiedz na pytania:

- Problemy jakiego państwa opisuje ks. Skarga?
- Na czym polegała wspomniana w *Kazaniu* wolność szlachecka?
- Jakie były jej wady?
- Kogo ks. Skarga ma na myśli, wspominając o *czynieniu buntów i zmów oraz bieganiu do obcych panów*?
- Co było przyczyną osłabienia władzy monarszej?
- Jakie były przyczyny niedomagań państwa sformułowanych przez ks. Skargę?
- Jaki tytuł - biorąc pod uwagę wymienione w nim kwestie - mógłby nosić ten tekst?

Zapisz swoje odpowiedzi.

Zniszczenia wojenne w Europie w XVII w.

Okres XVII wieku charakteryzował się wieloma tendencjami prowadzącymi do przemian, które trudno niekiedy jednoznacznie ocenić. Z jednej strony bowiem powodował kryzys dotychczasowych form gospodarowania i wprowadzał nowiny, które jednak początkowo np. powodowały głód i ubytek ludności. Okres ten obfitował też

w liczne, bardzo wyniszczające wojny w Europie, które przynosiły wielkie straty materialne. Część z nich wywołana była bezpośrednio działaniami wojennymi, część natomiast była wynikiem zamieszania i bałaganu, który powstawał. Najczęściej jednak obserwowaliśmy gwałtowny ubytek ludności, przeważnie uciekającej z terenów objętych wojną, ale też w obawie przed rozbojami, głodem, a przede wszystkim wielkimi epidemiami chorób. Wydarzenia te:

- wojna trzydziestoletnia w Niemczech,
- okres **wielkiej smuty** w Rosji,
- powstanie Chmielnickiego,
- szwedzki 'potop' w Rzeczypospolitej,
- długotrwała okupacja ziem litewskich i białoruskich Wielkiego Księstwa Litewskiego przez Rosję w latach 1655-1660 ('zapomniana wojna'),
- wojny prowadzone przez Francję,
- zmagania z Turcją

powodowały, że na niektórych terenach liczba ludności spadała o połowę, a nawet 60% lub więcej.

Okrucieństwa wojny. Rycina inspirowana wydarzeniami wojny trzydziestoletniej (1618–1648), która w roku publikacji toczyła się już od piętnastu lat

Źródło: Jacques Callot, *Okrucieństwa wojny*, 1632, Akwaforta, Art Gallery of New South Wales, domena publiczna.

Zmiany na mapie gospodarczej Europy – linia Łaby

Historycy podkreślają znaczenie rozpadu jedności gospodarczej kontynentu i powstania strefy handlowo-wytwórczej oraz rolniczej dla ekonomiki europejskiej. Oczywiście podział ten był sztuczny, gdyż cały kontynent bazował głównie na gospodarce rolnej, ale nadwyżki

i kumulacja następowały w różnych częściach Europy w oparciu o różne podstawy ekonomiczne.

To zaś miało zasadniczy wpływ na wiele innych dziedzin ówczesnych społeczeństw.

Film dostępny pod adresem </preview/resource/RNpuZnl4mFWxd>

Łąba jako granica systemów kulturowych i gospodarczych

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Nagranie video. Na początku wyświetla się plansza z tytułem: „Konsekwencje przenikania się kultury szlacheckiej i mieszczańskiej”. Następnie pojawia się dr hab. Filip Wolański z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Mężczyzna o długich, siwych włosach w okularach siedzi w jasnym pomieszczeniu. W tle biała ściana, powieszona na niej fragmenty grafik, biała kanapa i wzorzyste poduszki. Film kończy się planszą z napisami: wystąpił dr hab. Filip Wolański, scenariusz i realizacja Contentplus.pl, na zlecenie Uniwersytetu Wrocławskiego, w ramach projektu "E-podręczniki do kształcenia ogólnego".

Już w okresie wcześniejszym zarysował się **dualizm rozwoju gospodarczego Europy** (czyli podwójny rozwój). Historycy wyznaczyli umowną linię podziału typów ekonomiki europejskiej na ziemie leżące na zachód od Łaby i te leżące na wschód od niej.

Oczywiście linia ta ma charakter umowny i zdarzały się prowincje i ośrodki miejskie wyraźnie odbiegające od otaczającego je zaplecza. Tak przykładowo było ze Śląskiem, w którym intensywnie rozwijała się wytwórczość tkacka, czy z Gdańskiem, który pozostawał wielkim ośrodkiem produkcji rzemieślniczej, czy też z niektórymi terenami Hiszpanii, które w coraz większym stopniu obejmowało prymitywne rolnictwo pasterskie.

Polecenie 2

Wyjaśnij, czym był dualizm w rozwoju gospodarczym Europy.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Europa Zachodnia – manufaktury, handel i zmiany społeczne

Część zachodnia kontynentu europejskiego rozwijała coraz bardziej produkcję rzemieślniczą, a coraz liczniejszy handel morski (a wkrótce również oceaniczny) powodował przechodzenie do nowych form wytwórczości – manufaktury rozproszonej i scentralizowanej. Produkcja w manufakturach oznaczała odejście od wytwórczości w ramach sztywnego systemu cechowego. Wzrastać zaczęły miasta, które w coraz mniejszym stopniu opierały się na powiązaniach z najbliższym zapleczem rolniczym. Mieszczanie posiadali środki finansowe, ale układ społeczeństwa stanowego pozostawał niezmienny. Powodowało to przepływ najbardziej rzutkich jednostek między stanami (np. we Francji stworzenie tzw. szlachty urzędniczej), a niekiedy prowadziło do wybuchu walk, jak stało się w Anglii podczas tamtejszej wojny domowej w latach 1642-1660.

Film dostępny pod adresem </preview/resource/R1NCdjXUksLLt>

Nagranie video. Na początku wyświetla się plansza z tytułem: „Organizacja manufaktury XVII-wiecznej”. Następnie pojawia się dr hab. Filip Wolański z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Mężczyzna o długich, siwych włosach w okularach siedzi w jasnym pomieszczeniu. W tle biała ściana, powieszone na niej fragmenty grafik, biała kanapa i wzorzyste poduszki. Film kończy się planszą z napisami: wystąpił dr hab. Filip Wolański, scenariusz i realizacja Contentplus.pl, na zlecenie Uniwersytetu Wrocławskiego, w ramach projektu "E-podręczniki do kształcenia ogólnego".

Polecenie 3

Wyjaśnij, od czego zależała m.in. zapłata za wykonywaną pracę w manufakturze.

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Wyspa spichlerzy w Gdańsku. W XIII wieku ta część miasta miała charakter magazynowy właśnie w postaci spichlerzy. Łatwo się było tutaj dostać, co zachęcało złodziei. W związku z tym w XVI wieku zdecydowano o przekopaniu Nowej Motławy. Wielki magazyn stał się pełnoprawną wyspą. W momencie wybuchu pierwszej wojny światowej na wyspie znajdowało się niemal trzysta budynków, z których ponad sto wciąż pełniło funkcję magazynów. Zaś drugą wojnę światową przetrwały tylko trzy. Obecnie Wyspa jest tętniącą życiem częścią miasta

Źródło: Ludwig Schneider, Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 3.0.

Zmiany w infrastrukturze technicznej

Przemiany związane z handlem morskim (kolonialnym) oraz jego obsługą sprzyjały konsolidacji struktur państwowych, które podejmowały kompetencje wykraczające poza tradycyjne ramy administracyjne, czyli troskę o budowę infrastruktury komunikacyjnej czy militarnej (dla wojen agresywnych były to stałe armie i floty, dla obronnych – twierdze i garnizony). Wymagało to rozbudowy biurokracji i aparatu urzędniczego. Częściowo radzono sobie z tym np. poprzez wykorzystanie wojska. Stałe armie potrzebowały stałego zaopatrzenia. W ten sposób władca tworzył odpowiednie struktury, które podlegały jedynie jemu, a to umacniało jego siłę i odsuwało na bok dawne stanowe organy współdecydowania i współrządzenia. Tworzyły się silne [monarchie absolutne](#).

Kanał południowy we Francji – powstał w XVII w.

Źródło: Wikimedia Commons, Wojsyl, licencja: CC BY-SA 3.0.

Kanał augustowski w Polsce powstał dopiero w XIX w. Każdy towar, spławiany Wisłą do portu w Gdańsku, podlegał opłatom narzuconym przez Królestwo Prus. W ramach wojny celnej Prusy wprowadziły represyjne cła na żywność, przewyższające nawet trzynastokrotnie dotychczasowe stawki. To zmusiło Królestwo Polskie i Cesarstwo Rosyjskie do podjęcia zdecydowanych kroków. Pomysłodawcą ominięcia głównej arterii komunikacyjnej, czyli Wisły, przez wytyczenie nowej drogi wodnej był książę Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki, minister skarbu Królestwa. Car Aleksander I dał swoje przyzwolenie. Wybór odpowiedzialnego za budowę padł na podpułkownika Ignacego Prądzyńskiego, inżyniera i budowniczego fortyfikacji, a także uczestnika wojen napoleońskich. Prądzyński nie chciał, ale ostatecznie się zgodził. Nieoceniona, zwłaszcza przy badaniach głębokości większych akwenów i lokalnych prądów, okazała się pomoc miejscowych rybaków. Mierząca 101 kilometrów długości droga wodna jest właściwie siecią sztucznych kanałów łączących uregulowane koryta rzeczne Netty, Czarnej Hańczy i jeziora augustowskie. Ponad 50 metrów różnicy wysokości niweluje 19 śluz, z czego większość, zaopatrzona w drewniane, obsługiwane ręcznie wrota, zachowała się w oryginalnym kształcie do dziś. Po zaledwie sześciu latach szlak nadawał się do żeglugi, chociaż tymczasem stracił pierwotne znaczenie. Prusy bowiem w tym czasie wycofały się z wojny celnej. Ukończenie dzieła uniemożliwił wybuch powstania listopadowego. Prądzyński swoją rolę w wojnie polsko-rosyjskiej 1831 roku przypłacił zesłaniem i chorobą. Kanał Augustowski otwarto w 1839 roku. Wykorzystywany głównie do spławu drewna, nigdy nie spełnił większej funkcji. Dzięki temu przetrwał do dziś w niemal niezmienionym, oryginalnym kształcie

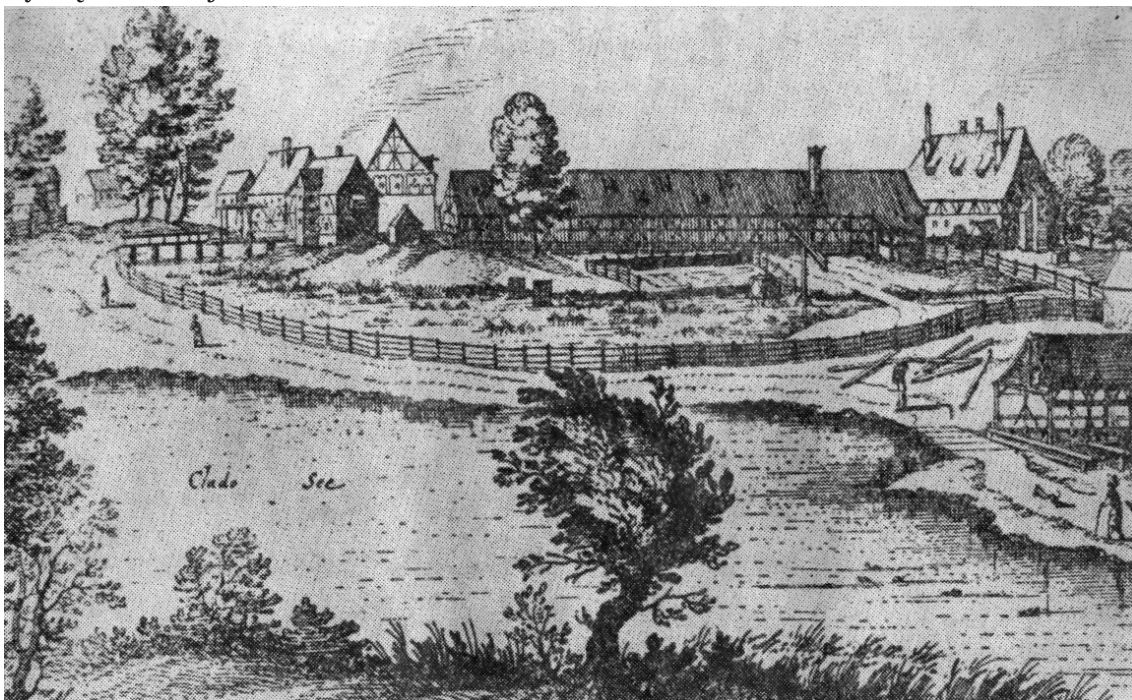
Źródło: Wikimedia Commons, a. nn., licencja: CC BY-SA 3.0.

Europa Wschodnia – wtórne poddaństwo i gospodarka rolna

Wzrost miast i wytwórczości rzemieślniczej na Zachodzie powodowały, że tamtejsze rolnictwo nie było w stanie wytworzyć dostatecznej ilości żywności. Zapotrzebowanie na produkty rolnicze wykorzystywały kraje na wschód od linii Łaby. Rozległe nizinne i urodzajne tereny dawały nadwyżki, które eksportowano na Zachód. Powstały nawet nastawione na masową produkcję zboża duże folwarki, czyli pańskie gospodarstwa rolne.

Spowodowało to odmienne kształtowanie się zależności społecznych – znane z poprzednich epok uzależnienie chłopów i świadczenia za użytkowaną ziemię w postaci pracy, czyli renty odrobkowej (pańszczyzny). Gospodarstwo własne pana (szlachcica) potrzebowało rąk do pracy, aby wyprodukować nadwyżki zbożowe.

Nie oznaczało to – zwłaszcza w początkowej fazie przemian – gorszych warunków bytowych chłopów na ziemiach położonych na wschód od Łaby. Wręcz przeciwnie, chłopom w systemie tzw. **wtórnego poddaństwa** i **pańszczyzny** żyło się bezpieczniej, a przede wszystkim dostatniej. To na zachód od Łaby mieliśmy do czynienia z większością powstań chłopskich. Nowe, bardziej rynkowe (gospodarka towarowo pieniężna) warunki dla chłopów okazywały się trudniejsze.

Folwerk klasztorny w Mironicach (wówczas: Himmelstadt) w 1650 r., woj. lubuskie

Źródło: Wikimedia Commons, M. Merian, domena publiczna.

Polecenie 4

Scharakteryzuj przemiany gospodarcze, które wystąpiły w Europie Zachodniej.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 5

Wymień przemiany gospodarcze, które wystąpiły na wschód od linii Łaby.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Rzeczpospolita – zniszczenia wojenne i kryzys

Rzeczpospolita skorzystała w sposób znaczący na [koniunkturze](#) na wyroby rolne, jaka zapanowała w Europie od końca XV w. do połowy XVII w. Wielkie rzeki umożliwiające spław zboża do portów otwierały możliwości ekonomiczne. Masowy rozwój folwarków zaowocował wzrostem dochodów całego społeczeństwa.

Podstawowym problemem było jednak to, że nie pojawiły się czynniki, które by powodowały – analogicznie do sytuacji na Zachodzie – powstanie potrzeby stworzenia silnej, scentralizowanej władzy. Nie musiała ona dbać o drogi, gdyż zadowalano się ich danym stanem. Nie chciano też tworzyć dużych, stałych armii, bo na stałą armię potrzebne byłyby większe środki a co za tym idzie większe świadczenia podatkowe.

Gdańsk w XVII wieku

Problemy gospodarcze Polski w XVII w. i przemiany w następnym stuleciu

Kryzys pojawił się wraz z wojnami i zamieszaniem, które wywołały. Ograniczenie możliwości eksportowych (np. okresowe zamykanie portu w Gdańsku czy przepływu przez cieśniny duńskie), a często też rekwizycje i zniszczenia powodowane bezpośrednio przez wrogie armie lub własne nieopłacane wojska, spowodowały znaczny spadek dochodów szlachty. Podobnie jak wcześniej na Zachodzie, tak teraz w Europie Środkowej zaczęto szukać możliwości powetowania sobie strat. Starano się wykorzystać zależność chłopów, zwiększając jego świadczenia. Na zboże szukano zbytu poprzez produkcję i rozwój konsumpcji alkoholu. Coraz powszechniej też szukano korzystnych możliwości dzierżawienia (arendy) majątku lub jego części.

Takie metody powodowały ubożenie ludności chłopskiej, a to przekładało się na sytuację gospodarczą małych miasteczek. Chłopi nie kupowali towarów wytwarzanych lub sprzedawanych w miastach. Zaś mieszczaństwo nie mogło kupić produktów wiejskich i w miarę możliwości sami wytwarzali żywność. Cały system ekonomiczny niedomagał.

Polecenie 6

Wyjaśnij, jaki wpływ miały czynniki gospodarcze na wytworzenie się silnej władzy w Europie Zachodniej.

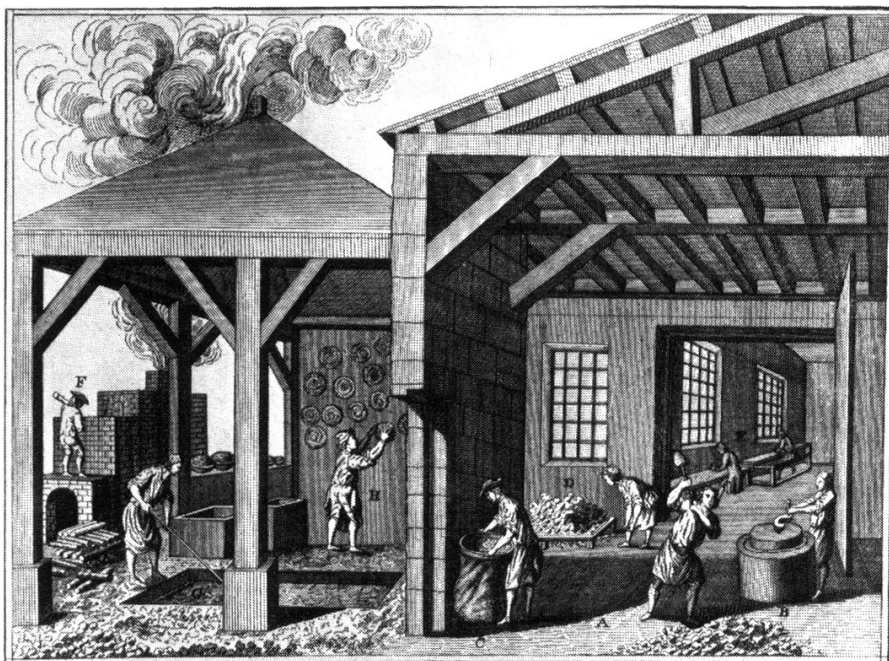
Polecenie 7

Wyjaśnij, jaki wpływ miały czynniki gospodarcze na brak możliwości wzmocnienia struktur władzy w Rzeczypospolitej w XVII w.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Manufaktury w Polsce – blaski i cienie

Powstawanie manufaktur w Europie Zachodniej i znaczące korzyści, jakie one przynosiły, nie uszły oczywiście uwagi polskich elit. Zwłaszcza w XVIII w. władcy i najbardziej zamożni spośród magnaterii próbowali przenieść ten typ produkcji na grunt Rzeczypospolitej. Polska nie posiadała jednak kolonii i plantacji, nie miała także wielkiej stałej armii, zatem trudno było znaleźć towary, które zdobyłyby masowego odbiorcę. Dopiero w XVIII w. stworzono w Słucku na Litwie manufakturę pasów do kontuszy. Podobnie było z wytwórniami fajansu i porcelany, choć i te działały z dużymi trudnościami związanymi z problemem zbytu swoich wyrobów.

Manufaktura porcelany w Miśni w Saksonii

Źródło: a. nn., domena publiczna.

Polecenie 8

Wyszukaj wiadomości na temat manufaktury i przygotuj notatkę zawierającą:

- wyjaśnienie słowa manufaktura,
- typy manufaktury,
- wyjaśnienie różnic między produkcją manufakturową, rzemieślniczą i fabryczną (w XIX w.).

Zapisz swoją notatkę poniżej.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Żydzi 'prywatni'

Polscy Żydzi (1765)

Źródło: a. nn., domena publiczna.

Istotnym elementem rzeczywistości ekonomicznej w Rzeczypospolitej było istnienie licznej społeczności żydowskiej. W połowie XVII wieku Żydzi stanowili około 3-5% ludności państwa polsko-litewskiego, w tym 15-20% ogółu mieszkańców miast. Głównym ich zajęciem był handel, ale coraz częściej pojawiali się wśród nich rzemieślnicy, pośrednicy, administratorzy, arendarze, przedstawiciele wolnych zawodów. W okresie tworzenia się gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej polska szlachta zainteresowana była wykorzystaniem Żydów jako pośredników w obrocie produktami rolnymi, arendarzy karczm, młynów, stawów, gorzelni i browarów, organizatorów handlu zbożem i drewnem oraz administratorów majątków.

Sytuacja ta miała miejsce przede wszystkim na ruskich ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Bliskie relacje Żydów z miejscową magnaterią i szlachtą budziły

niechęć miejscowego chłopstwa, które widziało w Żydach sprawców swojego ucisku. Stało się to jedną z przyczyn pogromów ludności żydowskiej podczas powstania Chmielnickiego.

Podsumowanie

Zróżnicowanie gospodarcze Europy było widoczne w formach średniowiecznej wymiany handlowej, jednak w XVI/XVII w. przerodziło się w rzeczywisty podział - uformowanie się dwóch różnych struktur produkcji i struktur społecznych, w tym podziału ról w obrębie rolnictwa, a w konsekwencji ukształtowanie się dwóch różnych ustrojów rolno-handlowych (co miało też wpływ na ustrój polityczny). Zachód przeszedł na gospodarkę towarową, która była pierwszym krokiem na drodze do współczesnej gospodarki kapitalistycznej, natomiast Europa wschodnia ugruntowała uzależnienie poddanych, czego skutkiem było o wiele dłuższe przetrwanie skostniałych stosunków feudalnych w ich specyficznej szlacheckiej formie. Rzutowało to również na podejście do problemu edukacji i nauki - Wschód rozwijał się ekstensywnie (przez powiększanie areału ziem uprawnych) i nie zauważano tam potrzeby innowacyjności, niezbędnej dla intensyfikacji produkcji. Skutki tego podziału są widoczne w Europie do dzisiaj. Orientacyjna linia podziału prowadziła wzdłuż biegu rzeki Łaby, a dalej przez Lipsk, Pragę, Graz, Lublanę aż do Triestu.

Ćwiczenie 1

Określ, które wymienione cechy trafnie charakteryzują gospodarkę rynkową, a które folwarczno-pańszczyźnianą.

Cechy gospodarki rynkowej

prawodawstwo
antymieszczańskie

aktywizacja gospodarcza
szlachty

Cechy gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej

spadek znaczenia miast (wyjątek:
miasta portowe)

samowystarczalność folwarków

importowanie wyrobów
rzemieślniczych

spadek znaczenia rolnictwa
zbożowego

rozwój banków

eksport zbóż i płodów rolnych
oraz surowców

powstanie wielkich kompanii
handlowych (stowarzyszeń
kupców, organizowanych
najczęściej do prowadzenia
handlu zagranicznego)

rozwój usług finansowych
(weksle na okaziciela, papiery
wartościowe, powstanie giełdy
papierów wartościowych)

uprawa ziemi przez chłopów
pańszczyźnianych (niska
wydajność pracy)

gospodarka typu ekstensywnego
(zwiększanie obszaru ziemi
uprawnej w celu zwiększenia
plonów)

upowszechnienie się czynszu
pieniężnego jako formy realizacji
świadczeń feudalnych

rozwój rzemiosła i manufaktur

przywiązanie chłopów do ziemi

wykorzystanie najprostszyc
narzędzi - brak nowych technik
uprawy roli

rozwój ośrodków miejskich

wolność osobista chłopów

korzystanie z pracowników
najemnych w gospodarstwach
rolnych

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Podsumowanie

Polecenie 9

Wyszukaj wiadomości na temat działań militarnych prowadzonych na terenach Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVII stuleciu. Napisz rozprawkę zawierającą opis następstw tych wojen dla Rzeczypospolitej w XVII wieku. Poznane skutki pogrupuj według następujących kryteriów:

- politycznego (tu dokonaj podziału na konsekwencje zewnętrzne, tj. bezpośrednio rzutujące na pozycję Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej, i wewnętrzne - mające znaczenie wewnątrzkrajowe),
- terytorialnego,
- gospodarczego,
- społecznego,
- kulturowego.